

Univerzita Karlova

1. lékařská fakulta

Autoreferát disertační práce



UNIVERZITA KARLOVA
1. lékařská fakulta

Iatromathematika v raně novověkém lékařském diskursu:

české země do r. 1620

Mgr. Jakub Žytek, M.Phil.

Praha 2021

Doktorské studijní programy – ostatní

Univerzita Karlova, 1. lékařská fakulta

Obor: Dějiny lékařství

Předseda oborové rady: Doc. Mgr. Karel Černý, Ph.D.

Školící pracoviště: Ústav dějin lékařství a cizích jazyků 1. LF UK

Školitel: Doc. Mgr. Karel Černý, Ph.D.

Disertační práce bude nejméně pět pracovních dnů před konáním obhajoby zveřejněna k nahlížení veřejnosti v tištěné podobě na Oddělení pro vědeckou činnost a zahraniční styky Děkanátu 1. lékařské fakulty.

Obsah

Abstrakt	4
Abstract	5
1. Úvod	6
2. Hypotézy a cíle práce	6
3. Materiál a metodika	6
4. Výsledky	10
5. Diskuse	13
6. Závěry	17
7. Použitá literatura	19
Seznam publikací doktoranda	28

Abstrakt

Předkládaná disertační práce zkoumá iatromathematiku neboli astrologickou medicínu v raně novověkém lékařství českých zemí do r. 1620 (prameny z let 1491–1619): jednak co nejkomplesněji představuje podobu této specifické a dobově zcela standardní medicínské nauky, jednak adekvátně posuzuje roli i význam iatromathematiky pro činnost raně novověkého lékaře a její pozici v systému dobové humorální medicíny jako celku. Téma iatromathematiky je přitom v českých dějinách lékařství takto systematicky zpracováno poprvé. Po vymezení historického rámce astrologie v evropských kulturních dějinách a konceptu *astrologiae naturalis* v tehdejší filosofii přírody práce nejprve mapuje tradici iatromathematiky ve středověkých pramenech českého původu a vývoj nauky v období raného novověku. Poté formou textových sond a interpretací analyzuje několik desítek nejrůznějších lékařských pramenů (pranostiky, minuce, almanachy, protimorové traktáty, flebotomické návody, regimenty zdraví, kalendáře), které tematizovaly vliv a působení nebeských těles na lidské zdraví. Práce prokazuje, že iatromatematika v raně novověkém lékařském diskursu představovala plně funkční typ medicínského vědění, které kontinuálně navazovalo na středověkou a starověkou tradici a jehož postupy dávaly v tehdejší fyziologickém i nosologickém systému galénovského humoralismu smysl, neboť se jevily jako účinné. Při prevenci, diagnóze i terapii nemocí vycházela iatromathematika v rámci dobového obrazu světa z postulovaných přirozenostních i symbolických souvztažností a analogií (živlové kvality, lidské tělo – nebeská tělesa) a jejím cílem bylo, jako v kterémkoli období v historii medicíny až dodnes, prospět nemocnému člověku a obnovit jeho zdraví.

Klíčová slova: iatromatematika – astrologická medicína – astrologie – středověké a renesanční lékařství – flebotomie – humoralismus – pranostiky, minuce, almanachy

Abstract

This dissertation examines iatromathematics, or astrological medicine, in the early modern medicine of the Czech lands before 1620 (sources ranging from 1491 to 1619). It seeks to both comprehensively outline this specific and then quite standard medical doctrine as well as assess the role and significance of iatromathematics for the practice of the early modern physician and its position within the system of contemporary humoral medicine as a whole. Within the Czech study of the history of medicine, such a systematic treatment of the topic of iatromathematics is unprecedented. Having defined the historical framework of astrology in European cultural history and the concept of *astrologia naturalis* in the contemporaneous philosophy of nature, the thesis maps the tradition of iatromathematics in medieval sources of Czech origin and the development of the discipline in the early modern era. Then, employing textual analyses and interpretations, it examines various medical sources (books of prognostica, bloodletting booklets, almanacs, treatises on plague, phlebotomic instructions, health regiments) that focused on the influence and action of the heavenly bodies on human health. The thesis demonstrates that iatromathematics in early modern medical discourse represented a fully functional type of medical knowledge that continuously drew on the medieval and ancient traditions and whose practices made sense within the physiological and nosological system of Galenic humoralism of the time, as they appeared to be effective. In the prevention, diagnosis and treatment of illness, iatromathematics was based on postulated natural and symbolic correlations and analogies (elemental qualities, human body – celestial bodies) within the era's prevalent worldview and its aim was to benefit the sick person and restore one's health.

Keywords: iatromathematics – astrological medicine – astrology – medieval and Renaissance medicine – phlebotomy – humoralism – books of prognostica, almanacs

1. Úvod

Předmětem zkoumání předkládané disertační práce je *iatromathematika* neboli astrologická medicína v raně novověkém lékařském diskursu českých zemí, jehož horní hranici jsme pro účely této práce vymezili rokem 1620. Toto určení vyplývá jak z tradiční periodizace českých dějin, tak z širší pramenné základny shromážděné pro disertaci (koncept astrologické medicíny byl i po tomto roce stále živý a fungoval dál až do 18. století.)¹

2. Hypotézy a cíle práce

Cílem disertace je jednak co nejkomplexněji představit podobu iatromathematiky, této specifické a dobově zcela standardní medicínské nauky, která mnoha různými způsoby propojovala prvky vědění o hvězdách se sférou soudobého lékařství, jednak adekvátně zhodnotit její pozici a úlohu v kontextu tehdy dosud dominantní humorální medicíny, a to včetně vybraných filosofických a náboženských souvislostí analyzovaných textů.

3. Materiál a metodika

Východiskem k dosažení tohoto cíle jsou nejprve obsáhlé rešerše sekundární literatury, už včetně dílčích interpretací některých starších pramenů, jejichž závěry a poznatky nám v první a propedeutické části práce poskytují nezbytný medicínkohistorický a interpretační rámec. Ve druhé části disertace, kterou z hlediska jejího přínosu pro poznání dějin lékařství považujeme za stěžejní, pak následuje studium a zevrubná interpretace několika desítek iatromathematicky orientovaných pramenů, v nichž se tematizovaly teoretické koncepty a/nebo praktické aplikace této svébytné oblasti lékařského vědění. Kromě přitažlivosti

¹ Cf. kupř. Ludvík SCHMID – Eva ROZSÍVALOVÁ: *Pražské lékařské disertace*. Praha 1957. Zde názvy lékařských tezí a disertací dochovaných v AUK, kupř. *An medico medenti necessaria sit astrorum motus observatio?* (r. 1669), p. 20; *Meteora macrocosmi epidemica a caelorum fluxu enata atque in dysenterico cruento malo exposita* (r. 1724), p. 38; *Tractatus physicus de plantis et planetis* (r. 1748), p. 42; nebo *De aeris proprietatibus naturalibus, nec non morbis a vitio aeris originem trahentibus* (r. 1753), p. 43

tématu a snahy získat odpovědi na řadu otázek souvisejících s rolí a významem astrologické medicíny pro činnost raně novověkého lékaře a s její pozicí v systému dobové medicíny jako celku byla jednou z našich důležitých motivací i skutečnost, že téma iatromathematiky nebylo dosud v českých dějinách medicíny systematicky (a ani jinak) zpracováno.

Práce jako celek se dělí na sedm kapitol. Po *Úvodu* následuje druhá, teoreticky a metodologicky zaměřená kapitola, která s ohledem na dosavadní historii medicíny blíže objasňuje naše interpretační východiska, s jejichž pomocí jsme k vybraným pramenům přistupovali, a formuluje tři badatelské teze. Ve třetí kapitole, pojaté už historicky, se zabýváme tradicí astrologie a iatromathematiky ve vztahu k dějinám medicíny od antiky až po evropský středověk. Snažíme se zde vymezit tradici tohoto vědění o hvězdách a o předpokládaných vlivech nebeských těles na zdraví člověka; přibližujeme konceptuální rámec tzv. *astrologiae naturalis* a jejího ukotvení v přírodně filosofickém kontextu aristotelovsko-ptolemaiiovského obrazu světa a v medicínském kontextu hippokratovsko-galénovského humoralismu, které od antických autorit převzal i středověk; stručně také názory na astrologické předpovídání u křesťanských myslitelů a diskutované otázky Boží moci ve vztahu k vlivům nebeských světél.

Čtvrtá kapitola už obrací svou pozornost na domácí prostředí a zaměřuje se na tradici iatromathematických konceptů a praktik v medicíně českého středověku. V chronologické perspektivě mapujeme relevantní lékařské prameny, zejména ze 14. a 15. století, na jejichž interpretaci posléze mj. stavíme své porozumění astromedicínským textům raného novověku. Sledujeme tak přítomnost iatromathematiky např. v Klaretových sbornících, v životosprávách Albíka z Uničova, ve flebotomickém traktátu Křišťana z Prachatic nebo v kompendiu *Hvězdářství krále Jana* či *Staročeské knihy lékařské*.

Kromě těchto diachronních kontextů raně novověké medicíny si v páté kapitole všímáme rovněž jejich kontextů synchronních, totiž podoby a proměn astrologicko-medicínských konceptů u předních evropských renesančních

myslitelů – filosofů, lékařů i theologů. Pozornost se soustřeďuje obzvláště na ta jejich díla, která jsou později přímo či nepřímo reflektována v námi zkoumaných pramenech (Ficinův spis *De vita*, Fernelův traktát *O skrytých příčinách věcí*). Ve stejné kapitole přibližujeme také konkrétní způsoby a techniky astrologického tázání a předpovídání, které se v raně novověké medicíně uplatňovaly, protože většina z nich se vyskytuje i v našich pramenech. Stručnou zmínku věnujeme též medicínským přístupům, které aspoň částečně konkurovaly tehdy dominantnímu galénismu, resp. jej doplňovaly nebo zčásti inovovaly.

Jádro disertační práce představují kapitoly šestá a sedmá. Na základě studia pramenů, které vznikly v časovém rozpětí jednoho a čtvrt století (v l. 1491 až 1619) a mezi něž jsme zahrnuli dobové pranostiky, flebotomické příručky, hvězdářské kalendáře, traktáty o moru, obsáhlé regimenty zdraví a mnoho dalších textů tematizujících vliv a působení nebeských těles na lidské zdraví, se snažíme přinést relativně komplexní obraz raně novověké iatromathematiky v českém lékařství. Jednotlivé prameny jsme pro vystižení celkového spektra astrologické medicíny v českém a někdy i širším středoevropském kontextu volili jako relevantní a nosné jak pro jejich žánrovou reprezentativnost a autorství, tak pro četnost jejich edic nebo aktuálnost tématu, o němž pojednávaly.

Jak už bylo naznačeno, počátky raného novověku v Evropě vymezujeme pro účely této práce již posledními dvěma desetiletími 15. století a v českých zemích prvními desetiletími 16. století, byť za tradiční mezník začátku novověku u nás bývá z hlediska absolutní chronologie pokládán až rok 1526 a nástup Habsburků na český trůn.² Přibližně už v polovině vlády jagellonské dynastie (1471–1526) se totiž první jazykově české iatromathematické prameny, ať už jde o minuce, kalendáře nebo konkrétní lékařské spisy, začínaly výrazněji šířit tiskem, který představuje jeden ze symbolů raného novověku, a že tištěné astromedicínské příručky tak od té doby mohly zasahovat stále větší a více se měnící okruh recipientů než tradiční tvorba rukopisná, tj. již typicky raně moderním způsobem.

² Cf. Petr VOREL, *Velké dějiny země Koruny české VII* (1526–1618). Praha 2015.

Dalším argumentem pro dané vymezení je fakt, že většina tehdy vlivných lékařů, kteří se v dílech věnovali iatromathematickým tématům a o nichž v práci z tohoto důvodu pojednáváme, spadá svým životem (resp. přinejmenším jeho posledními lety) právě již do doby habsburské, že jejich medicínské spisy byly recipovány v tomtéž, tedy už raně novověkém období, a že v něm byly tyto spisy mnohdy vydávány opakovaně, což dokládá jejich dobový „impakt“. Za zmínku stojí rovněž názor některých vědeckých autorit: Karel Černý stanovuje ve své monografii o moru v traktátech raného novověku jako dolní hranici této éry také už rok 1480,³ stejně jako skutečnost, že počátky raně novověké Evropy (*early modern Europe*) bývají zejména v anglofonním diskursu definovány rokem 1500,⁴ neboť při zpětném pohledu zhruba právě od této doby můžeme sledovat počátek hlubokých společenských proměn, jež v modernitu nakonec vyústí.⁵

Díky předchozímu bádání také víme, že dominantní proud tehdejší lékařské teorie z konce středověku (galénovský humoralismus) a jeho praktické aplikace setrvaly i v prvních stoletích nové doby, navzdory dalšímu vývoji, inovacím a alternativám typu paracelsiánství (stručně o nich jednáme ve 5. kapitole), pevně a takřka neochvějně na svých tradičních pozicích⁶ a že vytvářejí kontinuum také v historii české medicíny – jak se toho v této práci mj. rovněž dotýkáme. Proto i my klademe ve své práci nejprve důraz na mapování středověké astromedicínské tradice, z níž ona novověká kontinuálně vyrůstá, abychom jednotlivé souvislosti mezi nimi náležitě ozřejmili.

Celé zkoumané období let 1491–1619 jsem zpočátku pro větší přehlednost rozdělil na dva přibližně stejně velké časové úseky s předělem v 50. letech 16.

³ Cf. Karel ČERNÝ, *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*. Praha 2014. Na pp. 109–110 sám Černý reflektuje jistou schematičnost každého takového rozdělení pomocí chronologických „pomocných nálepek“.

⁴ Cf. Euan CAMERON (ed.), *Early Modern Europe: An Oxford History*. Oxford 2001. První období jakožto *The 16th Century* zde vymezeno roky „c.1500–c.1618“, p. 29. – C. Scott DIXON – Beat KÜMIN (edd.), *Interpreting Early Modern Europe*. Abingdon – New York 2020, vymezují počátek již kolem r. 1450, ale toto určení by bylo pro český kontext pochopitelně příliš rané.

⁵ Cf. Euan CAMERON (ed.), *Early Modern...* (op. cit.): Editor's Introduction, pp. xvii–xix, xxii–xxiii.

⁶ Cf. Karel ČERNÝ, *Mor...* (op. cit.), p. 109: „I v tomto případě musím upozornit na to, že v rozporu s tím, co se často dočítáme v odborné literatuře o dějinách medicíny, se přinejmenším některé aspekty fyziologie v průběhu tzv. vědecké revoluce 16. a 17. století proměňovaly daleko méně, než se na první pohled zdá.“

století; během bádání však vyšlo najevo, že takovéto rozdělení na dvě části dobře reflektuje i vývojové proměny astrologicko-medicínských textů a díky komparaci s prameny prvního období umožňuje vystihnout tendence této nauky v dějinách českého lékařství až k tradičnímu mezníku v r. 1620. Do 6. kapitoly byly jako výchozí zahrnuty texty lékařů Václava Fabera, Jana Černého, jeho žáků Petra z Třebeska (okrajově) a Jana Berky z Chocně, dále Jana Koppa z Raumenthalu, překladatele Oldřicha Velenského z Mnichova a astronoma-astrologa Mikuláše Šúda ze Semanína; k nim se jako doplňkové prameny pro komparaci připojují texty dalších autorů: Václava Žateckého, Johanna Salzmanna a Euricia Corda.

Podle stejného modelu je prováděna analýza a interpretace iatromathematických pramenů také v 7. kapitole: k hlavním zkoumaným textům patří traktát Jana Vočehovského, dále tzv. *Lékařské knížky* připisované tradičně (ale nesprávně) Křišťanovi z Prachatic, několikero textů Tadeáše Hájka z Hájku, kalendáře Václava Zelotýna a jeho překlad spisu o moru Johanna Garcaea, překlad *Regimentu zdraví* Henrika Rantzaua z pera Adama Hubera z Riesenpachu a dvě díla Simeona Partlicia. Jako texty rozšiřující naše porozumění iatromathematice jsou tyto prameny doplněny spisy Aleše Knoblocha z Pirnsdorfu, básní Samuela Radešínského, anonymním spisem o obraně před morem a konečně pranostikami Albína Mollera a Martina Horkého.

4. Výsledky

Klíčovým badatelským cílem této disertační práce bylo zachytit podobu iatromathematiky v raně novověkém lékařském diskursu českých zemí, a to na základě interpretace a komparace vybraných pramenů místní, ale i zahraniční provenience. V souladu se třemi tezemi, které byly formulovány v metodologické části (2. kapitola), jsme zkoumali astrologickou medicínu především v kontextu galénovského humoralismu, jenž dominoval dobovému lékařství, přihlížejíce také k aktuálním proměnám lékařského i astrologického vědění v 16. století; pominuty nebyly ani filosofické či náboženské přesahy analyzovaných děl. Usilovali jsme

rovněž o to, abychom se při interpretaci medicínsky relevantních pasáží iatromathematických textů přiblížili horizontu očekávání těchto děl ve společenském kontextu a abychom tyto texty tematizující astrologickou medicínu dokázali zprostředkovat zkušenosti člověka (post)moderní éry, ať už laika, nebo přímo lékaře.

Před samotnou interpretací prvků astrologické nauky přítomných v lékařských textech raného novověku však bylo potřeba nejprve vymežit základní historický rámec astrologie v evropských kulturních dějinách od antiky po středověk a základní principy nauky o hvězdách, které vycházely z přírodně filosofického zkoumání (koncept *astrologiae naturalis*) – především proto, aby bylo zřejmé, z jaké tradice pozdější astromedicína vyrůstá a jaký způsob poznání v předvědeckém diskursu představovala (3. kapitola). Ze stejných důvodů bylo zapotřebí nastínit tradici iatromathematiky ve středověkých lékařských pramenech českého původu: poukázali jsme zde na přítomnost jak teoretických konceptů iatromathematiky, tak na jejich konkrétní aplikace, nakolik je bylo možno z dobových textů zjistit a vyčíst (4. kapitola).

Ukázalo se, že tak jako v antice zůstávaly koncepty iatromathematiky po celý středověk do značné míry bezrozporně začleněny do systému dobového hvězdářství, resp. *astrologie naturalis*, i lékařství, neboť byly plně koherentní s tehdejší (proto)fyzikálním obrazem světa a fyziologickým modelem člověka dle učení Hippokrata a Galéna. Konkrétně to znamenalo, že zde fungoval sdílený aristotelovský koncept o vlivu výše postavených hvězd a planet na nejnižší pozemský svět, že dynamika nebeských těles ve znameních zvěrokruhu byla vztažena k přírodnímu dění i k nenadálým katastrofám či epidemiím a že složení pozemského světa a lidského těla ze základních elementů bylo považováno za totožné, přičemž hippokratovsko-galénovské lékařství všechny tyto skutečnosti dále reflektovalo. Nezanedbatelnou úlohu sehrával v astrologické medicíně rovněž model světa a přírody jakožto zahrady, jejíž tvářnost se mění během ročního cyklu a v níž přebývá i člověk, v jehož těle analogicky probíhají

změny přirozeností, a ovšem stále živá představa o vzájemné souvislosti mezi mikrokosmem lidského těla a makrokosmem nebeských těles. Tyto tzv. přirozenostní a kosmické analogie pak měly v medicíně své důsledky jak na rovině teoretické, tak v praktických iatromathematických aplikacích, ať už se jednalo o souvztažnost mezi proměnami kvalit v přírodě a lidských komplexích, o působení Měsíce v různých jeho fázích na vnitřní humorální rovnováhu, o konstituční typologii podle planet, etiologii morových ran, anebo o konkrétní časy a žíly vhodné k pouštění krve, hledání optimálního času k přípravě a podání léku či o prognózu zdravotního stavu.

Diskursivní rámec iatromathematiky v dějinách medicíny jsme vymezili také pro období raného evropského novověku (5. kapitola), a to s ohledem na astrologické, filosofické a medicínské koncepty významných renesančních myslitelů a lékařů a také na potenciální reflexi těchto konceptů při následné interpretaci lékařských pramenů. Vyšlo najevo, že navzdory kritice některých učených autorit a jistým interpretačním inovacím přetrvával koncept astromedicíny i během renesance de facto ve své středověké podobě. Také raně novověká iatromathematika používala postupy ukotvené v tehdejší předvědecké racionalitě a kromě toho mohly v určitých případech (zjišťování délky života, metoda interrogací, neterapeutické elekce zasahující oblast těla; výroba amuletů) její konkrétní techniky přesahovat do sféry astrologie věštebné či do sféry magické, které nicméně stály na periferii učené a univerzitní medicíny.

V 6. a 7. kapitole, které představují zásadní oddíly disertace, jsem formou textových sond detailně zmapoval a interpretoval několik desítek iatromathematických pramenů nejrůznějšího typu (pranostiky, minuce, protimorové traktáty, flebotomické rady, regimenty zdraví, kalendáře, životosprávné návody). Obecně lze říci, že jednotlivé aspekty iatromathematické nauky se v lékařských pramenech stávaly předmětem výkladu podle charakteru a funkce daných textů, resp. že od zaměření a typu lékařsky orientovaných textů se odvíjela tematizace konkrétních prvků astrologické medicíny. Její

trivializovanější podobu tak nacházíme v minucích, almanaších, kalendářích a části pranostik; složitější výklad tohoto vědění je přítomen v morových traktátech a obsáhlejších pranostikách; nejkompexnější zachycení iatromathematické nauky představují regimenty zdraví a traktáty pojednávající o filosofických souvislostech astrologické medicíny.

5. Diskuse

Jako první okruh pramenů proto vymezujeme minuce, almanachy, kalendáře a stručnější pranostiky (V. Fabera, M. Šúda, T. Hájk, V. Zelotýna a dalších autorů z počátku 17. století). Daná skupina textů představuje svébytné populárně-naučné lékařské příručky, v kterých se kladl důraz jednak na přirozenostní analogie mezi děním v přírodě a v lidském těle, jednak na melothetické korespondence mezi znameními a částmi těla. Souvztažnost mezi přirozenostmi a proměnami živlových kvalit vně i uvnitř člověka byla předpokladem pro zachování zdraví, ale mohla se stát také příčinou nemoci: buď v případě, že došlo k vychýlení řádu vnějších přirozeností (ať už astrálními silami, nebo jedovatými výpary či hnilobným puchem), což pak kauzálně ovlivnilo i vnitřní ustrojení jedince, anebo v důsledku maladaptace vnitřního humorálního prostředí člověka na přírodní dění během roku. Melothetické korespondence, pohyb Měsíce na znameních a případně – v závislosti na komplexnosti dané pranostiky či almanachu – také role dalších planet pak měly mít dle lékařů či pranostikářů zásadní vliv na způsob pouštění krve, podávání purgací i na další léčebné postupy jako přijímání léků. Do této skupiny lékařských textů tudíž náleží také flebotomický spis Jana Berky z Chocně.

Ve většině těchto populárních příruček bývají exemplifikovány rovněž konkrétní choroby, u nichž tehdejší iatromathematika předpokládala, že z daných konstelací povstávají. Prokázali jsme, že se nejedná o arbitrárně sestavované soupisy nemocí, nýbrž že i v těchto výčtech je rozpoznatelná konkrétní logika živlového

a humorálního systému ve vazbě na lékařství (určité planety přinášejí určité nemoci podle své kvalitativní povahy, tj. *z přirození svého*). V některých pranostikách či kalendářích pro konkrétní roky (Šúd, Hájek) jsme našli též zmínky o dalších oblastech astromedicínského vědění, např. detailnější vysvětlení toho, jak má probíhat působení a vliv nebeských těles na člověka (síla hvězd přirovnávána k moci drahých kamenů), nebo spojitost prognóz s individuálním horoskopem, od nichž se odvíjejí postulované účinky na zdraví jedince. Součástí těchto kalendářových příruček bývají také měsíční životosprávné návody, jejichž rozsah je variabilní: nejrozsáhleji jsou pojaty v *Calendariu* Simeona Partlicia.

Druhý okruh lékařských pramenů tematizujících astromedicínskou nauku představují protimorové spisy a návody (z pera Jana Černého, Oldřicha Velenského, Jana Vočehovského a Johanna Garcaea/Václava Zelotýna; řadíme sem i anonymní spis *Obrana proti moru*). Vazba na sféru dobového učeneckého lékařství je u těchto textů přirozeně nejsilnější (s výjimkou *Obrany*), neboť bývají monotematicky zaměřeny na prevenci a léčbu morové nemoci, a kromě souvislosti epidemií a vlivů nebeských světél akcentují i další aspekty astrologické medicíny. Základní rozvržení přirozenostního vztahu mezi světem a člověkem a z něj vyplývajících zdravotních rizik se v těchto spisech manifestuje ve shodě s texty pranostik a almanachů; v porovnání s nimi se však obecně mnohem větší pozornost věnuje právě vlivu nebeských těles na genezi nemocí a ovšem moru, a to jak mechanismu astrálního působení na *dolejší svět*, tak souvisejícím nábožensko-filosofickým otázkám. Náš výzkum ukázal, že důraz na náboženský rámec působení nebeských těles vzhledem ke zdraví u zkoumaných pramenů v čase narůstá, takže u Garcaea/Zelotýna je iatromathematika konceptualizována jako jakási *ancilla theologiae* a v protimorní *Obraně* z počátku 17. století představují nebeská tělesa se svým vlivem na zdraví už jen poslušné nástroje Boží vůle.

Detailnější analýza jednotlivých textů prokázala u těchto lékařů shodu prezentovaného medicínského vědění se standardními koncepty a pojmy tehdejší

medicíny, kupř. v díle Vočehovského nalezneme kromě představy „všeobecné morovitosti“ odkazy na Marsilia Ficina a Paracelsa, Velenský užívá výrazu *contagium*. Autoři se rovněž zabývají palčivou otázkou, proč tytéž konstelace nepostihují všechny lidi stejně, a snaží se na ni nalézt odpověď jednak v systému humorálních dispozic, které jsou u každého člověka odlišné, jednak v rámci předpokládané susceptibility zemí a regionů vůči astrálnímu působení. Planetární a hvězdný vliv byl v textech těchto lékařů zpravidla pokládán za základní příčinu moru i jiných nakažlivých nemocí: buď přímou a bezprostřední, nebo tu, která využívá jako prostředek tzv. *zkažené povětrí*, potraviny či vodu. Současně však měl za působením těchto těles stát všemohoucí a svrchovaný Bůh, který jejich účinky mohl významně ovlivnit dle své vůle.

Třetí okruh lékařských pramenů je zastoupen dvěma regimenty – obsáhlými návody ke zdraví, jejichž autory jsou Jan Kopp z Raumenthalu a Henrik Rantzau (v českém překladu Adama Hubera z Riesenpachu). Iatromathematická nauka je v těchto dvou spisech zachycena takřka ve všech svých podobách, a oba texty tak dosvědčují míru průniku astromedicínských konceptů a aplikací do tehdejší medicíny i jejich značný rozsah. Kromě konceptu *astrologiae naturalis* a vlivu nebeských těles, jež se v souladu s klasickým aristotelovským konceptem podílí na proměnách čtyř ročních dob a dále ovlivňují proměny vlhkostí v lidském těle a případně vznik choroby, zde nacházíme tematizaci působení neblahých planetárních konstelací, jejichž účinky se měly táhnout po mnoho let a být mj. příčinou franské nemoci i morových epidemií (Kopp).

Přirozenostními analogiemi a ohledem na pohyb nebeských těles po znameních se v systému melothetických korespondencí, jež bylo nutno respektovat, v Koppově *Regimentu* řídilo pouštění žilou (stanovované oproti minucím a almanachům mnohem detailněji a s přihlédnutím k několika dalším faktorům než jen k Měsíci), příkládání baněk, purgace, jež se dostávaly nejen na úroveň jednotlivých tělesných šťáv, ale dokonce jejich typů (několikero typů žluče), ba i příprava léků. Velký význam přikládali Kopp a Rantzau individualizované

iatromathematické terapii, která zohledňovala konkrétní astrologické charakteristiky zrození, vztahovala je k obecným přirozenostním prognózám o povaze roku a v duchu humorální medicíny se pak snažila člověku „šít na míru“ optimální životosprávné návody. Interpretace nebeského dění z hlediska medicíny byla založena na tom, že konkrétním aspektům a pozicím nebeských těles (a rovněž samotným těmto tělesům) se přisuzovaly významy, které byly pomocí mřížky živlových kvalit tlumočeny do terminologie soudobé humorální patologie a aktuálního nosologického systému (tzv. *astrologia pathologica*).

V Rantzauově *Regimentu* se rovněž zdůrazňuje role iatromathematických postupů pro prevenci (*předuvarování mnohých nemocí*), a to jak z hlediska pečlivého zkoumání a porovnávání zdravotních předpovědí v pranostikách s osobními horoskopy, tak kvůli tzv. klimakterickým rokům: Rantzau varoval před jejich účinky a dával je do souvislosti s cykly nablaze působícího Saturna. V tomto ohledu se jeho výklad o zdravotních rizicích *postupných let* příliš neliší od *Calendaria* Simeona Partlicia, byť podle tohoto spisu má nebezpečí těchto let vycházet i z působení Marsu. Oba autoři se shodují také v tom, že do iatromathematického konceptu začleňují tradiční kritické dny; Partlicius se navíc zmiňuje o výrobě ochranných léčebných prostředků, které využívaly sympathetických principů a byly potencovány konkrétním astrálním vlivem.

Konečně do čtvrtého okruhu iatromathematicky orientovaných textů jsme zařadili spisy zdůrazňující filosofické souvislosti této nauky a lékařství: částí svého pojednání sem náleží Oldřich Velenský, dále Hájkův latinský spisek *Astrologica opuscula antiqua* a ovšem *Harmonia macrocosmi et microcosmi* Simeona Partlicia. Možnost medicínských aplikací vyplývá z konceptu vzájemného zrcadlení obou světů, nebeského i lidského, v nichž se děje odvíjejí paralelně, a z analogie mezi tělesy a těly v universu. Ta je přítomna i v tradičním přirozenostním konceptu; podle těchto traktátů se však vzájemné proměny odehrávají bez prostředkujících příčin a vycházejí ze samotné povahy světa stvořeného Bohem.

Velenský prezentuje představu zemdlených a stárnoucích nebeských těles, jejichž slábnoucí moc se projevuje ve zvýšeném počtu chorob a celkově upadajícím zdraví lidí; povaha těchto onemocnění je nicméně vyložena tradičně prizmatem humorální patologie, tj. slábnoucího přirozeného tepla a porušených vlhkostí. Při interpretaci Hájkova astrologického spisu jsme se pokusili ukázat, že jím zmiňovaná *tejná influencí* je zřejmě ohlasem Fernelova konceptu o skryté síle hvězd, která působí přímo a bez prostředkujícího činitele na dolejší svět a může vyvolávat morové epidemie. Niterná souvztažnost makrokosmu i mikrokosmu spočívá u Hájka na celé řadě korespondencí a analogií, ať už přirozenostních (vztah planet a tělesných humorů), nebo symbolických (signatury), z nichž mnohé zasahují do sféry medicíny: ty pak bylo možno využít při léčbě pacienta.

Mezi zkoumanými lékařskými prameny se koncept analogií mezi světem hořejším a dolejším nejvýrazněji a nejobsáhleji manifestuje v Particiově spise *Harmonia*. Autorova detailní projekce nebes na zemi a vice versa popisuje celou řadu korespondencí vztahujících se jak k obecnému ustrojení těla (jednotlivé části a orgány, obecné struktury), tak k jeho funkcím (druhy spiritů, přirozené teplo, tělesné vlhkosti). Výklad v tomto spisu tudíž ozřejmuje jednak dobově aktuální filosofické souvislosti iatromathematické nauky, jednak nabízí modernímu badateli interpretační klíč, s jehož pomocí lze dešifrovat význam jednotlivých astrologicko-astronomických znaků a analogií v lékařských kazuistikách.

7. Závěry

Prokázali jsme, že iatromathematika v raně novověkém lékařském diskursu českých zemí představovala plně funkční typ medicínského vědění, které kontinuálně navazovalo na středověkou a starověkou tradici této nauky a jehož postupy dávaly v tehdejší fyziologickém i nosologickém systému galénovského humoralismu jasný smysl, neboť se jevily jako účinné. Při prevenci, diagnóze a stejně tak terapii nemocí vycházela astrologická medicína z postulovaných přirozenostních i symbolických souvztažností v rámci přirozeného světa a jejím

cílem bylo – jako v kterémkoli období v historii medicíny až dodnes – prospět nemocnému člověku a obnovit jeho zdraví.

V tomto bodě se nabízí otázka, od kterého období iatromathematika tuto relevanci v raně novověké medicíně začala ztrácet. Domníváme se, že její ústup souvisel s konstituováním nové vědy v 17. – 18. století a s vývojem aktuálního lékařského poznání. Iatromathematika se tak v medicínském kontextu postupně přesouvá do sféry ryze astrologické (v moderním slova smyslu), neboť aristotelovsko-ptolemaiovský model fyzického světa a zároveň symbolický vztah mezi makrokosmem a mikrokosmem, ze kterých principiálně vycházela a s nimiž propojovala své galénovské medicínské postupy, aby přinášely uzdravení nemocným, byl novou astronomií i novou medicínou nakonec nadobro opuštěn.

Je přitom záhodno si uvědomit, že raně novověká *astrologia naturalis* a astromedicína 16. a 17. století má vlastně dvojí charakter: na jedné straně globální, kdy se účinky vyšších sfér na sféru pozemskou projevují celostně, např. v pojetí Campanelly „teplem, světlem, pohybem a aspektem“ – a platí tedy v daném interpretačním paradigmatu pro všechny národy nebo celé země, a na druhé straně individuální, při němž se vzájemně ovlivňují a společně interagují dílčí i spojující se vlivy nebeských těles a kvality v lidských tělech jednotlivců dle jejich konkrétních *dispositiones* a *complexiones*. Platí, že z hlediska moderního pozorovatele bude v závislosti na novém poznávání přírody opouštěna nejprve tato první, globálně chápaná *astrologia naturalis* a její astromedicínská větev, jelikož byla více ukotvena (proto)fyzikálně. Naopak její individualizovaná humoralistní sestra, která měla pevnější vazbu k lékařství a mohla zde fungovat jako autonomní subsystém *per se*, aniž by se v něm vlivy nebeských těles a jejich souvztažnosti nutně musely zdůrazňovat (což jsme mohli vidět v Hájkově *Actio medica*), se v medicíně udržel až do doby rasantního pokroku poznání v oblasti fyziologie a nosologie v 18. století. Je příznačné, že tento pokrok se časově překrývá s erozí *obrazu světa jako zahrady (horticultural model* u Hildegardy z Bingen) v období počínající průmyslové revoluce.

7. Použitá literatura (výběr)

a) staré tisky:

Jan BERKA z CHOČNĚ, *O krvi pouštění žilami i baňkami k času budoucímu této potřeby nastávající, proti neduhom rozličným vedlé vyznamenání komety hvězdy, užitečné velmi tuto pokládá se naučení za lékařství*. Praha 1532. (Digitalizovaná edice VW. Knihopis K 3469.)

Jan BERKA z CHOČNĚ, *O krvi pouštění žilami i baňkami, spis z mnohých učiteluov vybraný a každému, zvláště, kdož miluje své zdraví, těchto časuov nastávajících, ku potřebě velmi užitečný*. Praha 1538. (Digitální knihovna Portaro, KNM. Knihopis K 6943.)

Jan BERKA z CHOČNĚ, *O krve pouštění žilami: spis z mnohých učitelův a doktorů životních sebraný; každému, kdož miluje své zdraví, těchto časův velmi potřebný*. Praha 1597. (Digitalizovaná edice VW. Knihopis K 6944.)

Euricius CORDUS, *Líkařství výborné a správa, kterak se člověk před novou ranou, nemocí jistě od Boha na nás seslanou jménem angelský pot opatřiti, a bude-li kdo s tou postižen, kderak se zachovati má*. Norimberk?/Praha? 1529. (KNM. Knihopis K 1619.)

Jan ČERNÝ, *Spis o nemocech morních, kterak se mají lidé chovati před tím i při tom času*. Litomyšl 1506. (KNM. Knihopis K 1568.)

Jan ČERNÝ, *Spis o nemocech morních. Kterak se mají lidé chovati před tím i při tom času*. [Ed. Petr z TŘEBSKA.] Praha 1530. (Digitální knihovna Portaro, KNM. Knihopis K 1770.)

Jan ČERNÝ, *Lékařské a velmi užitečné opatrování proti neduhom morním, kteréž jest smrt rozstřílela na všechny strany*. Praha 1542. (Digitalizovaný dokument NK. Knihopis K 1771.)

Václav FABER, *Almanach Lipsiense (et Pragense) ad annum 1494*. Leipzig 1493. (Digitální knihovna Manuscriptorium.)

Václav FABER, *Judicium Lipsiense ad annum 1491*. Leipzig 1490. (Digitální knihovna Manuscriptorium.)

Václav FABER, *Prognosticon Lipsiense ad annum 1504*. Leipzig 1503. (Digitální knihovna Manuscriptorium.)

Václav FABER, *Prognosticon Lipsiense ad annum 1506*. Leipzig 1505. (Digitální knihovna Manuscriptorium.)

Tadeáš HÁJEK z Hájku, *Actio medica Thaddaei ab Hayck adversus Philippum Fanchelium Belgam incolam Budvicensem, medicastrum et pseudoparacelsistam*. Ambergae 1596. (Dostupné z: Univerzitní knihovna v Bernu, <http://dx.doi.org/10.3931/e-rara-29327>.)

Tadeáš HÁJEK z Hájku, *Astrologica opuscula antiqua. Fragmentum astrologicum, incerto autore, in quo, praeter caetera, aliquot exemplis ostenditur, quomodo medicatio ad astrologicam rationem sit accommodanda. Liber regum de significationibus planetarum in duodecim domiciliis coeli, & de natura duodecim signorum zodiaci. Liber Hermetis centum*

aphorismorum, cum commentationibus Thaddaei Hagecii ab Hagek D. Praegae 1564. (Dostupné z GB.)

Tadeáš HÁJEK z Hájku, *Minucí a pranostika doktora Tadeáše Hájka z Hájku. K létu Páně MDLXIII.* Praha 1563. (Dostupné z GB. Knihopis K 2859.)

Tadeáš HÁJEK z Hájku, *Minucí a pranostika doktora Tadeáše Hájka z Hájku k létu Páně MDLXV.* Praha 1564. (Dostupné z GB. Knihopis K 2860.)

Tadeáš HÁJEK z Hájku, *Minucí a pranostika doktora Tadeáše Hájka z Hájku k létu Páně MDLXVII.* Praha 1566. (Dostupné z GB. Knihopis K 17640.)

Tadeáš HÁJEK z Hájku, *Minucí a pranostika doktora Tadeáše Hájka z Hájku k létu Páně MDLXVIII.* Praha 1567. (Dostupné z GB. Knihopis K 2861.)

Thaddaei HAGECII ab Hagek, *docoris medici, Aphorismorum metoposopicorum libellus unus.* Ed. secunda. Francofurti 1584. (Dostupné z GB.)

Martin HORKÝ z Lochovic, *Nová minucí a pranostika hvězdářská s pilností sepsaná od M. Martina Horkého z Lochovic ec. K létu Páně MDCXVI přestupného.* (Dostupné z GB. Knihopis K 3166.)

Aleš KNOBLOCH, *Regiment zprávy ovčího dobytku ve dvoje kníhy rozdělený.* Praha 1561. (Elektronická edice VW, KNM. Knihopis K 4156.)

Petr KODICILLUS, *Minucí a pranostika z Učení pražského vydaná (...) k létu Páně MDLXXVI.* Praha 1575. (Dostupné z GB. Knihopis K 4170.)

Jan KOPP z Raumenthalu, *Gruntovní a dokonalý Regiment neb zpráva, jak jeden každý člověk ve všech věcech zdraví své s Boží pomocí uměním vždycky opatrovati a mnoho těžkých nemocí i také nečasnú smrt předcházeti má a muože.* (Dostupné z Digitální knihovny, MZK. Knihopis K 4315.)

Jan KOPP z Raumenthalu, *Knížka o nakažení morním.* Praha 1542. (Digitální knihovna Portaro, KNM. Knihopis K 4314.)

Bernhard KRAKOVSKÝ, *Minucí s aspekty aneb s vyznamenáním, co by kdy měl činiti aneb zanechati, s. l. et n., 1594.* (SOA Třeboň. Knihopis K 1074.)

Alberti MAGNI *Speculum Astronomiae*, Lugduni 1615. (Dostupné z GB.)

Albín MOLLERUS, *Kalendář nový k psaní s pranostikou hvězdářskou, ku položení slavného Království českého a jiných zemí k němu přináležejících s pilností sepsaný a vydaný od M. Albína Mollera ec. k létu Páně MDCII.* (SOA Třeboň. Knihopis K 5903.)

Obrana aneb praeservativum proti moru. Praha mezi 1605 a 1628. (Digitální knihovna Manuscriptorium či GB. Knihopis K 6531.)

Simeon PARTLICIUS, *Calendarium perpetuum oeconomicum.* Praha 1618 [tradičně 1617]. (Digitalizovaný dokument NK, dostupný z GB. Knihopis K 6873.)

Simeon PARTLICIUS, *Harmonia macrocosmi et microcosmi, hoc est concentus hominis cum sideribus coeli,* in: Simeon PARTLICIUS, *Tractatus cometographicus,* od fol. N2r.

Simeon PARTLICIUS, *Tractatus cometographicus. O dvou nových hvězdách aneb kometách, které se spatřovaly na konci roku MDCXVIII.* Hradec Králové 1619. (KNM. Knihopis K 6892.)

Samuel RADEŠÍNSKÝ z Radešovic, *De eclipsi Solis, quae incidit in annum ab incarnationis filii Dei IESU CHRISTI M.D.LXXXVIII.* Praegae, excudebat Georgius Nigrinus anno MDLXXXVIII. (Strahovská knihovna, Kodex Dobřenského č. 185 (150).)

Mikuláš ŠÚD ze Semanína, *Almanach mistra Mikuláše Šúda. K létu Páně MDLII.* Praha 1551. (Dostupné z GB. Knihopis K 16017.)

Mikuláš ŠÚD ze Semanína, *Almanach a pranostika mistra Mikuláše Šúda z Semanína k létu Páně MDLVIII.* Praha 1557. (Dostupné z GB. Knihopis K 16022.)

Mikuláš ŠÚD ze Semanína, *Pranostika Mikuláše Šúda Litomyského, z Prahy mistra Učení pražského, k létu Páně tisícému pětistému čtrmezcítmému.* Praha 1523. (Digitální knihovna Manuscriptorium, KNAV. Knihopis K16029.)

Oldřich VELENSKÝ z Mnichova, *Spis, že člověk může před morem ujíti.* (Digitální knihovna Portaro, KNM. Knihopis K 16494.)

Jan VOČEHOVSKÝ, *Krátkej spis o morové nemoci, která nyní v Margkrabství moravském a v krajinách okolních panuje.* Prostějov 1552. (Digitální knihovna Portaro, KNM. Knihopis K 16589.)

Jan VOČEHOVSKÝ, *Ain kurtzer Begreiff, oder Regimen, So wider diese Sterbliche Kranckhait der Pestilencz (...).* Praha 1553. (Dostupné z GB.)

Václav ZELOTÝN, *Kalendář hvězdářský k psaní, ku položení slavné země české (...) k létu Páně MDLXXV.* Praha 1574. (Digitální knihovna Manuscriptorium či GB. Knihopis K 17209.)

Václav ZELOTÝN, *Kalendář hvězdářský k psaní, ku položení slavné země české (...) k létu Páně MDLXXVI.* Praha 1575. (Digitální knihovna Manuscriptorium či GB. Knihopis K 17210.)

Václav ZELOTÝN, *Kalendář hvězdářský k psaní, ku položení slavné země české (...) k létu Páně MDLXXVIII.* Praha 1577. (Dostupné z GB. Knihopis K 17212.)

Václav ZELOTÝN, *Kalendář hvězdářský k psaní, ku položení slavné země české (...) k létu Páně MDLXXXII.* Praha 1581. (SOA Třeboň. Knihopis K 17213.)

Václav ZELOTÝN, *Kalendář hvězdářský k psaní, ku položení slavné země české (...) k létu Páně MDLXXXIII.* Praha 1582. (SOA Třeboň. Knihopis K 17214.)

Václav ZELOTÝN, *Knížka o nakažení povětří aneb o moru z knihy meteorologické od Jana Garcéa složené.* Praha 1568. (Dostupné z Digitální knihovny, MZK. Knihopis K 18059.)

Václav ŽATECKÝ, *Minuce na rok 1517.* Praha 1516. (Digitální knihovna Manuscriptorium.)

b) monografie, studie a články:

Kamil BOLDAN, Sbírnka minucí a pranostik z přelomu 15. a 16. stol. tepelského kláštera premonstrátů, in: *Minulostí západočeského kraje XLIII*, 2008, pp. 79–114.

Kamil BOLDAN, Minuce Václava Žateckého na rok 1517, in: *AUC, PeH 1-2/2002. Z pomocných věd historických 16*, pp. 133–148.

Charles BURNET, Astrology, in: *Medieval Latin Studies: An Introduction and Bibliographical Guide* (Frank Anthony Carl MANTELLO – Arthur G. RIGGS (edd.)), Washington, D. C. 1996.

Bohdana BURŠÍKOVÁ (DIVIŠOVÁ), „Actio medica“ aneb profesní spor Tadeáše Hájka z Hájku, in: *Tadeáš Hájek z Hájku* (ed. Pavel DRÁBEK). Praha 2000, pp. 117–124.

Euan CAMERON (ed.), *Early Modern Europe: An Oxford History*. Oxford 2001.

Hillary M. CAREY, *Courting Disaster: Astrology at the English Court and University in the Later Middle Ages*, London 1992.

Stefano CAROTI, Melanchthon's Astrology, in: „*Astrologi hallucinati*“: *Stars and the End of the World in Luther's Time* (ed. Paola ZAMBELLI). Berlin 1986, pp. 109–121.

Glen M. COOPER, Galen and Astrology: A Mésalliance? In: *Early Science and Medicine 16/2* (2011), pp. 120–146.

Alena M. ČERNÁ, Choceňského spis o pouštění krve a jeho lékařská terminologie, in: *LF 139/3–4* (2016), pp. 315–337.

Karel ČERNÝ, Magical and Natural Amulets in Early Modern Plague Treatises, in: *Sudhoffs Archiv 2013*, Bd. 97, H. 1, pp. 81–101.

Karel ČERNÝ, *Mor 1480–1730. Epidemie v lékařských traktátech raného novověku*, Praha 2014.

Karel ČERNÝ, Problém retrospektivní diagnostiky v dějinách lékařství, in: *DVT 3/41* (2008), pp. 145–154.

Wolfgang Uwe ECKART – Robert JUETTE, *Medizingeschichte. Eine Einführung*, Böhlau 2007.

Judith Veronica FIELD, *Kepler's Geometrical Cosmology*, Chicago 1988.

Hana FLORIANOVÁ-MIŠKOVSKÁ (ed. et trans.): *KŘIŠŤAN Z PRACHATIC: O pouštění krve*. Praha 1999.

John M. FORRESTER – John HENRY (edd.), *Jean Fernel's On the hidden causes of things: forms, souls, and occult diseases in Renaissance medicine*. Leiden 2005.

Peter J. FORSHAW, The Occult Middle Ages, in: Christopher PARTLIDGE (ed.), *The Occult World*, Abingdon 2015.

- Luis GARCÍA-BALLESTER, *Improving Health: A Challenge to European Medieval Galenism*, in: John WOODWARD, Robert JUETTE (edd.), *Coping with Sickness: Perspectives on Health Care, Past and Present*. Sheffield 1996, pp. 53–71.
- Gustav GELLNER, *Jan Černý a jiní lékaři čeští do konce doby Jagellovské*. Praha 1935,
- Ann GENEVA, *Astrology and the Seventeenth Century Mind: William Lilly and the Language of the Stars*. Manchester – New York 1995.
- Edward GRANT, *A History of Natural Philosophy*. Cambridge 2007.
- Alena HADRAVOVÁ – Petr HADRAVA, *Středověká astronomie v Čechách*, in: *Ondřejovská hvězdárna 1898–1998* (edd. P. HADRAVA, M. KARLICKÝ, J. PALOUŠ, M. ŠOLC), Praha 1998, p. 12–22.
- Dag Nikolaus HASSE: *Success and Suppression. Arabic Sciences and Philosophy in the Renaissance*. Cambridge, MA – London, UK 2016.
- Rhodri HAYWARD, 'Much Exaggerated', *The End of the History of Medicine*, in: *Journal of Contemporary History* 40/1 (2005), pp. 167–178.
- Tim HEGEDUS, *Early Christianity and Ancient Astrology*, New York 2007.
- Martin HEMELÍK, *Šimon Partlic ze Špicberka. Portrét renesančního učence*. Hrusice – Jihlava 2018.
- Scott E. HENDRIX, *How Albert the Great's Speculum Astronomiae Was Interpreted and Used by Four Centuries of Readers. A Study in Late Medieval Medicine, Astronomy and Astrology*. Lewiston 2010.
- John HENRY, *Jean Fernel on Celestial Influences and the Reform of Medical Theory*, in: *Celestial Novelties on the Eve of the Scientific Revolution 1540–1630* (edd. Dario TESSECINI et Patrick J. BONER), Firenze 2013, pp. 133–157.
- Vojtěch HLADKÝ, *Hagecius Hermeticus: astrologické souvislosti vědeckého díla Tadeáše Hájka z Hájku*, in: *DVT* 49/3 (2016), pp. 141–161.
- Zdeněk HORSKÝ, *Koperník a české země: soubor studií o renesanční kosmologii a nové vědě* (edd. Vojtěch HLADKÝ, Tomáš HERMANN, Iva LELKOVÁ), Červený Kostelec 2011.
- Zdeněk HORSKÝ, *Přínos Tadeáše Hájka v astronomii*, in: *Koperník a české země: soubor studií o renesanční kosmologii a nové vědě* (edd. V HLADKÝ, T. HERMANN, I. LELKOVÁ), Červený Kostelec 2011, pp. 195–224.
- Filip HRBEK, *Czech-written Prints on Plague: 16th Century*, in: *Plague between Prague and Vienna* (edd. Karel ČERNÝ – Sonia HORN), Praha 2018, pp. 26–72.
- Frank HUISMAN – John Harley WARNER (edd.), *Locating Medical History: The Stories and Their Meanings*, Baltimore – London 2004.
- Allan CHAPMAN, *Astrological Medicine*, in: *Health, medicine and mortality in the sixteenth century* (ed. Charles WEBSTER), Cambridge 1979, pp. 275–300.

Mark JACKSON (ed.), *The Oxford Handbook of the History of Medicine*. Oxford – New York 2011.

Hans Robert JAUSS, Limits and Tasks of Literary Heremenuitics, in: *Diogenes* 28, 1980, pp. 92–119.

Robert JUETTE (ed.), *Krankheit und Gesundheit in der Frühen Neuzeit*. Stuttgart 2013.

Jan KALIVODA (ed.), *Hvězdy, hvězdáři, hvězdopravci*, Praha 1986.

Carol V. KASKE – John R. CLARKE (edd.): *Marsilio Ficino: Three Books on Life. A Critical Edition and Translation with Introduction and Notes*. Tempe 1998.

Jiří KEJŘ, *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*. Praha 1971.

Ulla Susanne KOCH, *Mesopotamian Astrology: An Introduction to Babylonian and Assyrian Celestial Divination*, Copenhagen 1995.

Richard LEMAY, The True Place of Astrology in Medieval Science and Philosophy: Towards a Definition. In: *Astrology, Science and Society: Historical Essays* (ed. Patrick CURRY), Woodbridge 1987, pp. 57–73.

Liliana LEOPARDI, Magic Healing and Embodies Sensory Faculties in Camillo Leonardi's *Speculum Lapidum*, in: Albrecht CLASSEN (ed.), *Mental Health, Spirituality, and Religion in the Middle Ages and Early Modern Age*, Berlin – Boston 2014.

Mieczysław MARKOWSKI, Der Standpunkt der Gelehrten des späten Mittelalters und der Renaissance dem astrologischen Determinismus gegenüber, in: *Studia mediewistyczne* 23/1 (1984), p. 11–44.

Elizabeth MOREAU, From Food to Elements and Humours, in: Giouli KOROBILI – Roberto L. PRESTI (edd.), *Nutrition and Nutritive Soul in Aristotle and Aristotelianism*. Berlin/Boston 2020, pp. 319–338.

Jana NECHUTOVÁ, *Latinská literatura českého středověku do roku 1400*. Praha 2000.

Martin NODL, Ekonomie nemoci a milosrdenství ve středověku, in: *MHB* 17/1 (2014), pp. 89–104.

J. D. NORTH, Medieval Concepts of Celestial Influence: A Survey, in: *Astrology, Science and Society: Historical Essays* (ed. Patrick CURRY), Woodbridge 1987, p. 5–17.

Robert OFFNER, Thomas ŞINDILARIU (edd.): *Schwarzer Tod und Pestabwehr im frühneuzeitlichen Hermannstadt. Pestordnungen der Stadtärzte Johann Salzmann (1510, 1521), Sebastian Pauschner (1530) und Johann Stubing (1561)*. Hermannstadt (Sibiu) – Bonn 2020.

František PALACKÝ, O pranostikách a kalendářích českých, zvláště v XVI. století, in: *ČSWM* 1829, pp. 33–64.

Karel PLETZER, Belgický lékař dr. Filip Fauchelius v Českých Budějovicích, in: *Jihočeský sborník historický* 40/4 (1971), pp. 205–208.

Lawrence M. PRINCIPE, Alchemy Restored, in: *Isis* 102/2 (2011), pp. 305–312.

- Plinio PRIORESCHI, *A History of Medicine, vol. V: Medieval Medicine*, Omaha 2003.
- H. Darrel RUTKIN, *Sapientia Astrologica: Astrology, Magic and Natural Knowledge, ca. 1250–1800. I. Medieval Structures (1250–1500): Conceptual, Institutional, Socio-Political, Theologico-Religious and Cultural*. Cham 2019.
- Milada ŘÍHOVÁ – Dana STEHLÍKOVÁ – David TOMÍČEK, *Lékaři na dvoře Karla IV. a Jana Lucemburského*, Praha/Litomyšl 2010.
- Milada ŘÍHOVÁ – Martin STEINER, Gloriosissimo principi: Epistola de cautela a venenis ad Johannem, regem Bohemiae, in: *AUC Philologica 2* (2004 [vyd. 2007]), pp. 169–200.
- Milada ŘÍHOVÁ, *Dvorní lékař posledních Lucemburků*, Praha 1999.
- Sabine SCHLEGELMILCH, “What a magnificent work a good physician is” – The medical practice of Johannes Magirus (1615–1697), in: *Medical Practice (1600–1900): Physicians and their Patients* (edd. Martin DINGES, Kay-Peter JANKRIFT, Sabine SCHLEGELMILCH, Michael STOLBERG). Leiden – Boston 2016, pp. 151–168.
- Erich SCHÖNER, *Das Viererschema in der antiken Humoralpathologie*. Wiesbaden 1964.
- Charles SINGER, Scientific Views and Visions of St. Hildegard, 1098–1180, in: *Studies in the History and Method of Science I*, Oxford 1917, pp. 1–58.
- Don C. SKEMER: Wenzel Faber von Budweis (c. 1455/1460–1518): An Astrologer and His Library in the Early Age of Printing, in: *Guttenberg-Jahrbuch 2007* (ed. Stephan FUESSEL), Wiesbaden 2007, pp. 241–277.
- Hubert SLOUKA (ed.), *Astronomie v Československu od dob nejstarších do dneška*. Praha 1952.
- Josef SMOLÍK, Šimon Partlic ze Špicberka a jeho literární činnost, in: *ČČM 45/3 (1871)*, pp. 319–325.
- Josef SMOLÍK, Matematikové v Čechách od založení university Pražské do r. 1620, in: *Živa, odd. I., 1864*, pp. 57–77. (Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz>.)
- Laura A. SMOLLER: *History, prophecy, and the stars: the Christian astrology of Pierre d’Ailly, 1350–1420*. Princeton 1994.
- Dana STEHLÍKOVÁ, Morové spisy připisované mistru Křišťanovi z Prachatic, in: *AUC – HUCP 57/1 (2017)*, pp. 11–34.
- Dana STEHLÍKOVÁ, *Od anděliky po zimoztráz. Latinský Herbář Křišťana z Prachatic a počátky staročeských herbářů*. Brno 2017.
- Claudia STEIN, *Negotiating the French Pox in Early Modern Germany*. Farnham 2009.
- Michael STOLBERG, *Homo patiens. Krankheits- und Körpererfahrung in der Frühen Neuzeit*. Köln – Weimar – Wien, 2003.
- Karl SUDHOFF, Pestschriften aus den ersten 150 Jahren nach der Epidemie des “schwarzen Todes” 1348, in: *Archiv für Geschichte der Medizin 4* (1910), pp. 205–222.

Michal SVATOŠ, Tadeáš Hájek z Hájku a pražská univerzita, in: *Tadeáš Hájek z Hájku* (ed. Pavel DRÁBEK). Praha 2000, pp. 25–33.

Petr SVOBODNÝ – Ludmila HLAVÁČKOVÁ, *Dějiny lékařství v českých zemích*, Praha 2004.

Petr SVOBODNÝ, Dějiny medicíny v Česku let 1993–2000, in: *DVT 34/1* (2001), pp. 91–100.

Petr SVOBODNÝ, Přehled bádání. Dějiny medicíny na přelomu tisíciletí, in: *ČČH 101/1* (2003), pp. 916–927.

Victoria SWEET, *Rooted in the Earth, Rooted in the Sky. Hildegard of Bingen and Premodern Medicine*, New York – London 2006.

Daniel ŠPELDA, *Proměny historiografie vědy*. Praha 2009.

S. Jim TESTER, *History of Western Astrology*. Woodbridge 1987.

Paul R. THAGARD, Why Astrology is a Pseudoscience, in: *PSA: Proceedings of the Biennial Meeting of the Philosophy of Science Association, Volume One: Contributed Papers* (1978), pp. 223–234.

David TOMÍČEK, On the Subject of Microcosm in Czech Medical Literature of the 16th Century, in: *Anthropologie 48/2-3* (2010), pp. 29–32.

David TOMÍČEK, Souvislosti česky psané tištěné literatury o moru 16. století, in: *LF 130/1–2* (2007), pp. 43–60.

David TOMÍČEK, *Víra, rozum a zkušenost v lidovém lékařství pozdně středověkých Čech*. Ústí nad Labem 2010.

John TOSH, *The Pursuit of History*, Harlow 2010.

Lenka VAŇKOVÁ, Stará německá lékařská literatura na Moravě jako pramen, in: *AUPO Historica 29* (2000), pp. 273–277.

Lenka VAŇKOVÁ, Astromedizinische Themen in den Handschriften der ehemaligen Fürstenbergischen Bibliothek auf der Burg Křivoklát, in: *Deutsch-slawische Kontakte – Geschichte und Kultur* (edd. Michaela KOVÁČOVÁ – Jörg MEIER – Ingrid PUCHALOVÁ). Košice 2011, pp. 83–93.

Lenka VAŇKOVÁ, Adressatenbezug in Monatsregeln, in: *Brünner Beiträge zur Germanistik und Nordistik 26/2012*, pp. 51–65.

Anežka VIDMANOVÁ: Mistr Klaret a jeho spisy, in: *LF 103* (1980), pp. 213–223.

Josef VINAŘ, *Obrazy z minulosti českého lékařství*, Praha 1959.

Andrew WEAR, Medicine in Early Modern Europe 1500–1700, pp. 242–243. In: Conrade LAWRENCE I. et al., *The Western Medical Tradition: 800 BC to AD 1800*, Cambridge 1995.

Čeněk ZÍBRT, Staročeská tělověda a zdravotvoda, in: *ČL 27/8* (1927), pp. 303–314.

Zdeněk ŽALUD, Astrology, particularly Court Astrology, in Bohemia in the 14th and 15th Centuries: A Survey, in: *Historica. Historical Science in the Czech Republic, Series Nova 14* (2010), pp. 91–123.

Zdeněk ŽALUD, Prameny k přírodním naukám a medicíně u dvora Václava II., in: *MHB 14/2*, 2011, pp. 7–23.

Martin ŽEMLA, Zdravovědný spis Heinricha Rantzaua a jeho český překlad od Adama Hubera z Riesenpachu v dobovém kontextu (úvodní studie k edici), in: *O zachování dobrého zdraví* (Heinrich RANTZAU – Adam HUBER z Riesenpachu, edd. Ruth J. WEINIGER – Martin ŽEMLA). Praha 2017, pp. 5–58.

Jakub ŽYTEK, Caelestis rationis opus: Stoicismus v Maniliově eposu *Astronomica*, in: *Auriga: zprávy Jednoty klasických filologů* 54 (2012), pp. 33–50.

c) internetové zdroje (souhrnně, včetně pramenných uvedených již výše):

Bibliografická databáze bohemikálních tisků, rukopisů a moderní literatury. Součást webu *Knihověda.cz*, dostupné z: <https://knihoveda.lib.cas.cz>.

rDigitální knihovna Manuscriptorium. Dostupné z: <http://www.manuscriptorium.cz>.

Digitální knihovna Portaro. Pro tisky KNM dostupné z: <https://stt.opac.nm.cz>.

Digitální knihovna. (Provozuje MZK v Brně). Dostupné z: <http://www.digitalniknihovna.cz>.

Google Books. Dostupné z: <https://books.google.cz>.

Historické fondy České republiky (provozováno MZK): <http://www.historickefondy.cz>.

KPS – Databáze Knihopis. Elektronická verze publikací *Knihopis českých a slovenských tisků od doby nejstarší až do konce XVIII. století. Díl II.* (edd. Z. V. TOBOLKA, F. HORÁK, B. WIŽĎÁLKOVÁ), Praha 1939-1967 a E. URBÁNKOVÁ: *Soupis prvotisků českého původu*. Praha 1986. Dostupné z: <http://www.knihopis.cz>.

Seznam publikací doktoranda

1. Tato disertační práce není vzhledem ke své povaze primárně založena na dílčích publikacích. Publikace k tématu disertační práce (bez IF):

2016: *Popular calendars and prognostica in the late 16th and early 17th century Bohemia*. Konference *Medical Knowledge and Publication Strategies in European Perspective (1500-1800)*, Karolinum (pořádáno 1. LF UK), konferenční příspěvek tamtéž. Praha, 11. listopadu 2016.

2012a: *Caelestis rationis opus: stoicismus v Maniliově eposu Astronomica*. In: *Auriga (Zprávy jednoty klasických filologů) 54, 2012*, s. 33-50. ISSN: 1211-3379.

2. Ostatní publikace (bez IF):

2018: *Ovidiovy Heroides v češtině třikrát jinak*. In: *Pandora (kulturně-literární revue) 35/2018, roč. XXII*, s. 71-78. ISSN: 1801-6782.

2015: *Terminologia medica simplicissima*. In: *Latinitas medica. Sborník příspěvků z odborného semináře na LF MU Brno*. Brno: Masarykova univerzita, 2015. ISBN 978-80-210-7789-8, s. 76-83.

2014: *Andreas Vesalius, jeho předchůdci a bezprostřední následovníci*. In: *Anatomie od Vesalia po současnost: 1514-2014*. (edd. M. Grim, O. Naňka, K. Černý). Praha: Grada, 2014, s. 29-40. ISBN: 978-80-247-5023-1.

2012b: *Daniel Vetter's Islandia: The Curious Encompassed within the Divine*. In: *Acta Comeniana 26 (L), 2012*, s. 99-120. ISSN: 0231-5955.

2012c: *The Narrative Composition of Book 8 of Vergil's Aeneid. New Insights*. In: *Acta Universitatis Carolinae Philologica: Graecolatina Pragensia 24, 2012*, s. 15-23. ISSN: 0567-8269.

Recenze:

2021: *Na prahu zásadní změny paradigmatu ve výuce češtiny*. In: *Naše řeč 4/2021, roč. 104*, s. 262-270. ISSN: 0027-8203 (Print).

2016: *Publius Vergilius Maro, Zpěvy rolnické (Georgica)*, přel. Helena Kurzová. In: *Listy filologické CXXXIX, 2016, 3-4*, s. 30-35.

2013: *Staronová Aeneida*. R. Mertlík (trans.): *Publius Vergilius Maro, Aeneis*. In: *Auriga (Zprávy jednoty klasických filologů) 55/1, 2013*, s. 115-118. ISSN: 1211-3379.

2012: *D. Dobiáš (ed.): Rukopisy královédvorský a zelenohorský*. In: *Česká literatura 2/2012*, s. 266-271. ISSN 0009-0468.